

ISSN 2224-5308

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ҰЛТТЫҚ ҒЫЛЫМ АКАДЕМИЯСЫНЫҢ

Х А Б А Р Л А Р Ы

ИЗВЕСТИЯ

НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

NEWS

OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

**БИОЛОГИЯ ЖӘНЕ МЕДИЦИНА
СЕРИЯСЫ**

**СЕРИЯ
БИОЛОГИЧЕСКАЯ И МЕДИЦИНСКАЯ**

**SERIES
OF BIOLOGICAL AND MEDICAL**

6 (312)

**ҚАРАША – ЖЕЛТОҚСАН 2015 ж.
НОЯБРЬ – ДЕКАБРЬ 2015 г.
NOVEMBER – DECEMBER 2015**

**1963 ЖЫЛДЫҢ ҚАҢТАР АЙЫНАН ШЫҒА БАСТАҒАН
ИЗДАЕТСЯ С ЯНВАРЯ 1963 ГОДА
PUBLISHED SINCE JANUARY 1963**

**ЖЫЛЫНА 6 РЕТ ШЫҒАДЫ
ВЫХОДИТ 6 РАЗ В ГОД
PUBLISHED 6 TIMES A YEAR**

АЛМАТЫ, ҚР ҰҒА
АЛМАТЫ, НАН РК
ALMATY, NAS RK

Б а с р е д а к т о р

ҚР ҰҒА академигі

Ж. А. Арзықұлов

Р е д а к ц и я а л қ а с ы:

биол. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Айтхожина Н.А.**; биол. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Байгулин И.О.** (бас редактордың орынбасары); биол. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Берсімбаев Р.И.**; биол. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Бишімбаева Н.К.**; мед. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Күзденбаева Р.С.**; мед. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Рахышев А.Р.**; мед. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Ақшолақов С.К.**; мед. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Алшынбаев М.К.**; биол. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Березин В.Э.**; мед. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Ботабекова Т.К.**; биол. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Жамбакин К.Ж.**; мед. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Қайдарова Д.Р.**; мед. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Локшин В.Н.**; биол. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Огарь Н.П.**; мед. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Рахыпбеков Т.К.**

Р е д а к ц и я к е ñ е с і:

Абжанов Архат (Бостон, АҚШ); **Абелев С.К.** (Мәскеу, Ресей); **Лось Д.А.** (Мәскеу, Ресей); **Бруно Луненфелд** (Израиль); доктор, проф. **Харун Парлар** (Мюнхен, Германия); философия докторы, проф. **Стефано Перни** (Кардиф, Ұлыбритания); **Саул Пуртон** (Лондон, Ұлыбритания); **Сапарбаев Мурат** (Париж, Франция); **Сарбассов Дос** (Хьюстон, АҚШ); доктор, проф. **Гао Энджун** (Шэньян, ҚХР)

Главный редактор

академик НАН РК

Ж. А. Арзыкулов

Редакционная коллегия:

доктор биол. наук, проф., академик НАН РК **Н.А. Айтхожина**; доктор биол. наук, проф., академик НАН РК **И.О. Байтулин** (заместитель главного редактора); доктор биол. наук, проф., академик НАН РК **Р.И. Берсимбаев**; доктор биол. наук, проф., академик НАН РК **Н.К. Бишимбаева**; доктор мед. наук, проф., академик НАН РК **Р.С. Кузденбаева**, доктор мед. наук, проф., академик НАН РК **А.Р. Рахисhev**, доктор мед. наук, проф., чл.-корр. НАН РК **С.К. Акшулаков**, доктор мед. наук, проф., чл.-корр. НАН РК **М.К. Алчинбаев**; доктор биол. наук, проф., чл.-корр. НАН РК **В.Э. Березин**; доктор мед. наук, проф., чл.-корр. НАН РК **Т.К. Ботабекова**; доктор биол. наук, проф., чл.-корр. НАН РК **К.Ж. Жамбакин**; доктор мед. наук, проф., чл.-корр. НАН РК **Д.Р. Кайдарова**; доктор мед. наук, проф., чл.-корр. НАН РК **В.Н. Локшин**; доктор биол. наук, проф., чл.-корр. НАН РК **Н.П. Огарь**; доктор мед. наук, проф., чл.-корр. НАН РК **Т.К. Рахыпбеков**

Редакционный совет:

Абжанов Архат (Бостон, США); **С.К. Абелев** (Москва, Россия); **Д.А. Лось** (Москва, Россия); **Бруно Луненфельд** (Израиль); доктор, проф. **Харун Парлар** (Мюнхен, Германия); доктор философии, проф. **Стефано Перни** (Кардиф, Великобритания); **Саул Пуртон** (Лондон, Великобритания); **Сапарбаев Мурат** (Париж, Франция); **Сарбассов Дос** (Хьюстон, США); доктор, проф. **Гао Энджун** (Шэньян, КНР)

«Известия НАН РК. Серия биологическая и медицинская». ISSN 2224-5308

Собственник: РОО «Национальная академия наук Республики Казахстан» (г. Алматы)

Свидетельство о постановке на учет периодического печатного издания в Комитете информации и архивов Министерства культуры и информации Республики Казахстан №5546-Ж, выданное 01.06.2006 г.

Периодичность: 6 раз в год

Тираж: 300 экземпляров

Адрес редакции: 050010, г. Алматы, ул. Шевченко, 28, ком. 219, 220, тел. 272-13-19, 272-13-18,
www.nauka-nanrk.kz/biological-medical.kz

© Национальная академия наук Республики Казахстан, 2015

Адрес типографии: ИП «Аруна», г. Алматы, ул. Муратбаева, 75

Editor in chief

Zh.A. Arzykulov,
academician of NAS RK

Editorial board:

N.A. Aitkhozhina, dr. biol. sc., prof., academician of NAS RK; **I.O. Baitulin**, dr. biol. sc., prof., academician of NAS RK (deputy editor); **R.I. Bersimbayev**, dr. biol. sc., prof., academician of NAS RK; **N.K. Bishimbayeva**, dr. biol. sc., prof., academician of NAS RK; **R.S. Kuzdenbayeva**, dr. med. sc., prof., academician of NAS RK; **A.R. Rakhishev**, dr. med. sc., prof., academician of NAS RK; **S.K. Akshulakov**, dr. med. sc., prof., corr. member of NAS RK; **M.K. Alchinbayev**, dr. med. sc., prof., corr. member of NAS RK; **V.E. Berezin**, dr. biol. sc., prof., corr. member of NAS RK; **T.K. Botabekova**, dr. med. sc., prof., corr. member of NAS RK; **K.Zh. Zhambakin**, dr. biol. sc., prof., corr. member of NAS RK; **D.R. Kaidarova**, dr. med. sc., prof., corr. member of NAS RK; **V.N. Lokshin**, dr. med. sc., prof., corr. member of NAS RK; **N.P. Ogar**, dr. biol. sc., prof., corr. member of NAS RK; **T.K. Rakhypbekov**, dr. med. sc., prof., corr. member of NAS RK

Editorial staff:

Abzhanov Arkhat (Boston, USA); **S.K. Abelev** (Moscow, Russia); **D.A. Los** (Moscow, Russia); **Bruno Lunenfeld** (Israel); **Harun Parlar**, dr., prof. (Munich, Germany); **Stefano Perni**, dr. phylos., prof. (Cardiff, UK); **Saparbayev Murat** (Paris, France); **Saul Purton** (London, UK); **Sarbassov Dos** (Houston, USA); **Gao Endzhun**, dr., prof. (Shenyang, China)

News of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan. Series of biology and medicine.
ISSN 2224-5308

Owner: RPA "National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan" (Almaty)

The certificate of registration of a periodic printed publication in the Committee of information and archives of the Ministry of culture and information of the Republic of Kazakhstan N 5546-Ж, issued 01.06.2006

Periodicity: 6 times a year

Circulation: 300 copies

Editorial address: 28, Shevchenko str., of. 219, 220, Almaty, 050010, tel. 272-13-19, 272-13-18,
<http://nauka-nanrk.kz> / biological-medical.kz

© National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, 2015

Address of printing house: ST "Aruna", 75, Muratbayev str, Almaty

Ключевые слова: сорта яровой пшеницы, листовая (бурая) ржавчина, эпифитотия, стеблевая ржавчина, желтая ржавчина.

Аннотация. Виды ржавчин пшеницы являются одними из наиболее вредоносных заболеваний, которые приводит к значительной потере урожая. При благоприятных условиях развития болезни может снизить урожай до 45% и более. В годы развития эпифитотий она охватывает площадь до 1,5–2,0 млн. га и снижает урожай до 20-70%.

Возбудители видов ржавчин грибных болезней адаптированы к различным климатическим условиям, вследствие чего листовая ржавчина встречается ежегодно и во всех регионах культивирования пшеницы. В хозяйствах общепринята защита посевов от этой болезни с помощью химических средств. Но применение фунгицидов – не только очень дорогостоящее мероприятие, оно также экологически небезопасно, как для находящихся вблизи биологических объектов, так и для потребителей получаемой продукции. Наиболее эффективный и экологически приемлемый способ защиты от этой болезни – генетический. Тем не менее, генофонд мягкой пшеницы по генам устойчивости к видам ржавчины (*P. recondita* f. sp. *tritici* Rob. ex Rob. ex. Desm., *P. graminis*, *P. striiformis*) сильно истощён, а каждый год появляются новые патотипы патогена, способные преодолевать ранее эффективные гены устойчивости (Lr, Sr, Yr-гены). В связи с этим, испытание устойчивость сортов пшеницы и селекция на устойчивость ведётся по непрерывному циклу. В статье на искусственном инфекционном фоне проведены исследование сортов яровой пшеницы на устойчивость к видам ржавчины и отобраны резистентные формы для селекции на иммунитет.

NEWS

OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

SERIES OF BIOLOGICAL AND MEDICAL

ISSN 2224-5308

Volume 65, Number 312 (2015), 175 – 175

UDK 633.11:582.285.2

MONITORING OF WHEAT LEAF RUST (*Puccinia recondita* f. sp. *tritici* Rob. ex. Desm) IN THE SOUTHEAST OF KAZAKHSTAN

Shapalov SH.K.¹, Tileubayeva ZH.S.², Kurmanbayeva M.S.³, Hidirov K.R.⁴, Dubekova S.B.⁵, Bosak V.B.⁶, Zviagensov V.N.⁷, Abduova A.A.⁸, Kalybekova N.I.⁹, Zhunsova A.S.¹⁰

shermahan_1984@mail.ru

Kazakh National Agrarian University^{1,4,10}, Kazakh State Women's Teacher Training University², Al Farabi Kazakh National University³, Kazakh Research Institute of Agriculture and crop production⁵, с. Almaty, Belarusian State Technological University^{6,7}, (Republic of Belarus) с. Minsk, M. Auezov South Kazakhstan State University^{8,9}, с. Shimkent.

Key words: wheat leaf rust, monitoring, epiphytotic, crop destruction, plant protection.

Abstract. Wheat leaf rust (*Puccinia recondita* f. sp. *tritici* Rob. ex Desm.) affect all above-ground parts of crops: the leaves, the axils, stem, ears, where it is developing on the squama, awns, sometimes even on the grains. It violates the water regime of plants, increasing transpiration, causing a reduction in photosynthetic activity of leaves and interferes with the metabolism of plants, which leads to a reduction in growth and phase lag earing. This dramatically reduced drought resistance. The root system is poorly developed, poorly water supplies. Due to the violation of the functional state of the stomata is enhanced transpiration and increased physical evaporation of water through the epidermis breakouts caused by fungal pustules. Consequently, the consumption of water per unit of dry matter increases dramatically. Strong defeated brown leaf rust causes premature ripening of crops and a significant loss of crops, especially with a lack of soil moisture. In Kazakhstan, the annual yield losses from leaf rust are 5-15%, and in the years epiphytotic - 45-70%. To maximize the impact of the cost of crop protection requires precise organization of phytosanitary control of the state of crops and treatments in accordance with the forecast of development of pests. In recent years, the phytosanitary situation in the grain crops began to deteriorate. During

epiphytotic leaf rust there is complete loss of crops. The article accesses the development and distribution of leaf rust on cereal crops breeding irrigated and rain-fed areas.

ӘОЖ 633.11:582.285.2

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН ЖАҒДАЙЫНДА БИДАЙ ЖАПЫРАҚ ТАТЫНЫҢ (*Puccinia recondita* f. sp. *tritici* Rob. ex. Desm) ДАМУЫНА МОНИТОРИНГ

Шапалов Ш.К.¹, Тилеубаева Ж.С.², Курманбаева М.С.³, Хидиров К.Р.⁴, Дубекова С.Б.⁵,
Босак В.Н.⁶, Звягинцев В.Б.⁷, Абуова А.А.⁸, Калыбекова Н.И.⁹, Жунусова А.С.¹⁰.

Қазақ Ұлттық Аграрлық Университеті^{1,4,10}, Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті², Өл-
Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті³, Қазақ егіншілік және өсімдік шаруашылығы ғылыми-зерттеу
институты⁵, Белоруссия мемлекеттік технологиялық университеті^{6,7}, (Белоруссия Республикасы) Минск
қ.М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті^{7,9}, Шымкент қ.

shermahan_1984@mail.ru

Кілттік сөздер: бидай жапырақ таты, мониторинг, эфифитотия, өнімділік, өсімдік қорғау.

Андатпа. Бидай жапырақ таты (*Puccinia recondita* f. sp. *tritici* Rob. ex. Desm) астық дақылдарының барлық вегетативті мүшелерін: жапырағын, сабағын, масағын, масақ қылтанағын, кейде дәннің де зақымдайды, егін түсімін және дән сапасын кемітеді, төмендеуіне әкеледі бидай сорттарының сары татпен зақымдануы егін түсімінің кемуіне және дән сапасының төмендетеді. Зақымданған кезде өсімдікте су баланысы бұзылады, транспирация артып жапырақта фотосинтез процесінің белсенділігі төмендеуіне әкеледі, өсімдікте метобализм процесі бұзылып өсімдіктің бойы, сабағының жуандығы және масақ ұзындығы қысқарады, масақтағы масақша саны, дән саны, дән салмағы азаяды, масақ түзу кезеңі ұзарады. Өсімдіктің суыққа төзімділігі төмендейді, тамыр жүйесі нашар дамиды, топырақтан судың сіңуі нашарлайды. Эпифитотия жылдары төзімсіз сорттарды өндірісте пайдаланған жағдайда жаздық бидайдың түптену кезінде пайда болған ауру өнімді 80 пайызға дейін, ал масақтану кезінде 20-30 пайызға дейін кемітуі мүмкін. Егістікке фитосанитарлық бақылауды тиімді жүргізу және аурудың дамуы туралы болжамдар бойынша қорғау шараларын дұрыс ұйымдастыру экологиялық шығындардың алдын алға мүмкіндік береді. Кейінгі жылдары астық дақылдарының фитосанитарлық жағдайы жылдан жылға нашарлап барады. Бұл климат жағдайының өзгеруіне, патогеннің мутациялануға қабілеттілігіне және өндірісте төзімсіз сорттардың егілуіне де байланысты. Осыған орай мақалада Оңтүстік Қазақстан жағдайында бидай жапырақ татының дамуы және таралуы зерттелген.

Кіріспе. Бидай жапырақ таты әлемде бидай өсіретін барлық егістік аймақтарында кеңінен таралған қауіпті ауру. Бидай жапырақ таты өсімдіктің жапырақ тақтасын зақымдап, ассимиляциялық әрекетін нашарлатады, осы себептен физиологиялық процестері бұзылып, масақ ұзындығы қысқарады, бидай масағындағы масақшалар саны, масақтағы дән саны, дән мөлшері және салмағы төмендеп, бидай сапасы және егін түсімі кемиді [1-4]. Сонымен қатар зақымдану салдарынан өсімдік бойы, сабағының жуандығы және тамырының дамуы қысқарады, нәтижесінде тамырдың қоректік заттарды топырақтан сіңіруі қиынға айналады [5-9]. Физиологиялық процестерінің бұзылуынан қысқа төзімділігі кемиді, дәнде молекулалық массасы төмен глютеиндік компонентер түзіледі, синтез процесінің және крахмалдың жиналуы басылады, сонымен қатар эндоспермде протеин мөлшерінің азаяды.

Іңдет неғұрлым күшті болғанда зақымданған жапырақ күні бұрын өліп қалады, өсімдіктің өсуі және дән түзуі қысқарады. Нәтижесінде майда дәндер түзіледі, егін түсімінің кемуі 70-80%-ке жетеді. Кей кездері бұл аурудың эпифитотиясы егін түсімінің толық жоғалуына әкеледі [10-15].

Солтүстік Қазақстанда егістік алқаптарында жыл сайын байқалынады. Кейінгі жылдары астық дақылдары егістігінің фитосанитарлық жағдайы жылдан жылға нашарлап барады. Қостанай облысында 2014 жылы бидай егістігінің 740 млн гектары жапырақ татымен зақымданды. Бұл жағдай климат жағдайының өзгеруіне, патоген популяциясының мутациялануына, осының салдарынан сорттардың төзімділігін жоғалтуына байланысты [16-20].

Егістікке фитосанитарлық бақылауды үздісіз тиімді жүргізу және аурудың дамуы туралы болжамдар бойынша қорғау шараларын дұрыс ұйымдастыру экологиялық шығындардың алдын алға, ауруға сорттардың төзімділігін сақтауға, эпифитотияны болдырмауға мүмкіндік береді.

Зерттеу әдістері. Зерттеулер жүргізуге ауылшаруашылық фитопатологиясы ғылымының ортақ әдістемелері пайдаланылды. Аурулардың дамуы мен таралуы Қазақстан Республикасының оңтүстік және оңтүстік-шығыс аймақтарындағы тәжірибелік және өндірістік егін алқаптарында бақыланды. Зерттеуде фитопатологиялық, гербиологиялық әдістер, мониторинг әдісі, фитопатогендердің таралуын анықтайтын әдістер пайдаланылды [21-24]. Астық дақылдарының тат саңырауқұлақтарымен зақымдануын анықтау үшін негізгі есепті жүргізуде бірнеше егістік аймағы белгіледі. Мониторинг жүргізу кезінде екі көрсеткіш: таралуын (егістіктегі зақымданған өсімдіктер саны) және қарқыны (зақымдану деңгейі) анықталады. Нақты нәтижелер алу үшін аурудың даму қарқының сипаттайтын арнайы шкалалар пайдаланылды. Есепке алынған өсімдіктердің балл бойынша зақымдану типі және сынамадағы ауырған өсімдіктер саны бойынша фитопатогеннің дамуы мен таралуының проценттік көрсеткіші анықталды. Астық дақылдарының тат саңырауқұлақтарымен зақымданған вегетативті мүшелерін (жапырағын, сабағын) жинау Н.Е. Коновалова және т.б. әдісі бойынша жүргізілді [7, 25]. Астық дақылдарының тат ауруларына мониторинг жүргізу формасы төменде көрсетілген.

Зерттеу нәтижелері. Қазақ егіншілік және өсімдік шаруашылығы ғылыми-зерттеу институтының танап жағдайында жапырақ татының дамуына және таралуына мониторинг түтіктену-масақтану және сүттеніп-балауызданып пісіп жетілу кезеңдерінде жүргізілді. Алынған материалдар зерттеу жұмыстарының мақсатында қолданылады. Жапырақ татының ауру қоздырғышының резерваторлары арасынан эгилопта, арпабаста және еркекшөпте *Agropyron pectiniforme*, *Aegilops cylindrica*, *Эгилопта (Aegilops squarrosa)*, *Winter rye* зақымданулар тіркелінді.

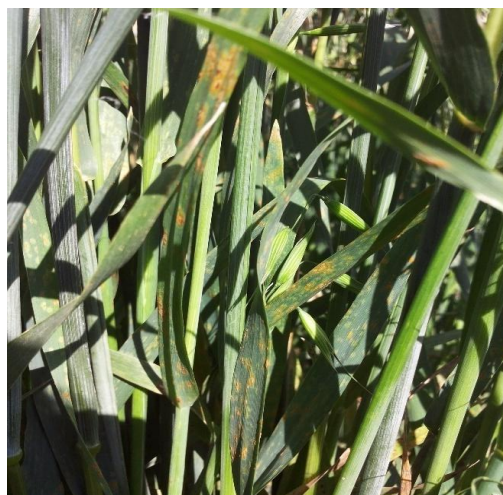
Бидай егістігін зерттеу кезінде күздік бидай сорттарының ортаңғы және беткі жапырақтарында, жұмсақ бидай сорттарында төменгі және ортаңғы жапырақтарында тат аурумен 20-40% зақымданды. Өсімдіктердің сүттену-балауыздан пісіп жетілу кезеңдерінде бидай сорттарында жапырақ татының даму қарқыны 60-80% құрады (кесте 1, сурет 1).

Кесте 1 – Астық дақылдарын жапырақ татының зақымдауы

Дақыл, сорт	Аурудың даму қарқыны, %	
	Фенологиялық фазалары	
	түтіктену-масақтану	сүттеніп-балауыздану
<i>Agropyron pectiniforme</i>	20	30
<i>Aegilops cylindrica</i> ,	20	20
<i>Aegilops squarrosa</i>	30	40
<i>Winter rye</i>	50	70
<i>Triticum aestivum</i> *	40	60
<i>Triticum aestivum</i> **	20	80

Agropyronpectiniforme

Winter rye

Triticumaestivum

Triticumaestivum

Сурет 1 – Жапырақ татының астық дақылдары егістігінде дамуы

Астық дақылдарының тат саңырауқұлақ ауруларының табиғатта сақталуындағы (инфекциялық резерватор ретінде) рөлі жөнінде көптеген факторлар зерттеушілердің еңбектерінде көрсетілген [26-30]. Алынған нәтижелерден Қазақстанда қауіпті және егістік аймақтарында кең таралған тат ауруларының резерваторлары табиғи жағдайдағы фитоценозда өскен астық дақылдары болып табылатыны анықталды. Сонымен қатар талдау нәтижелері жабайы астық дақылдары Цилиндрлі эгилопс (*A. cylindrica*), Қылтанақсыз арпабас (*B. arvensis*) ғана емес, мәдени астық дақылдары да – Кәдімгі арпа (*H. vulgare*), Жұмсақ бидай (*T. aestivum*) фитопатгендердің табиғи көзі болатыны дәлелденді. Көптеген астық тұқымдастарында және күздік бидайда сары тат урединоспора немесе урединомицелий түрінде қыстайды. Күздік егістікте споралары және грибицалары қыстап шығуы нәтижесінде, тат ауруларының пайда болуы ерте көктемде байқалады.

ӘДЕБИЕТ

[1] Сагитов А.О., А.С. Кочоров Фитосанитарный мониторинг и интегрированная защита пшеницы от вредных организмов в Казахстане, Теоретический и научно-практический сельскохозяйственный журнал А.: Агромеридиан, 2006, №2(3), С. 126-136.

- [2] Хасенов С.С. Актуальные проблемы защиты и карантина растений в Казахстане, Материалы международной конференции, посвященной 90-летию со дня рождения Ж.Т.Джиембаева «Современные проблемы защиты и карантина растений», А.: Алейрон, 2005, С.56-66.
- [3] Чумаков, А.Е. Основные методы фитопатологических исследований. / А.Е. Чумаков, И.И. Минкевич, М.: Колос, 1974, 189 с.
- [4] Методы мониторинга и прогноза развития вредных организмов, Москва-Санкт-Петербург: РАСХН., 2002, 96 с.
- [5] Методические указания по мониторингу численности вредителей, сорных растений и развития болезней сельскохозяйственных культур. – А.: Фолиант, 2004, 272 с.
- [6] Peterson R.F., Campbell A.B., Hannah A.E. A diagrammatic scale for estimating rust intensity on leaves and stems of cereals, 1948, Vol.26, P.496-500.
- [7] Коновалова Н.Е., Семенова Л.П., Сорокина Г.К. Методические рекомендации по изучению расового состава возбудителей ржавчины хлебных злаков, М.: ВАСХНИЛ, 1977, 144 с.
- [8] Wan A.V., Chen X.M., He Z.H. Wheat stripe rust in China, Australian journal of Agricultural Research, 2007, V.58, P.605-619.
- [9] Ziyayev Z.M., Sharma R.C., Nazari K., Morgounov A.I., Amanov A.A. Improving wheat stripe rust resistance in Central Asia and Caucasus, Euphytica, 2010, N24, P.1-11.
- [10] Кабалкина Н.А. Резервы защиты растений в СССР и за рубежом, Селекция и семеноводство, 1990, №1, С.6-10.
- [11] Сводка о распространении ржавчины пшеницы // Продовольственная и сельскохозяйственная организация Объединенных Наций – 2011, <http://www.fao.org/agriculture/crops/rust/stem>.
- [12] Ржавчины на пшенице, ржи, овсе, ячмене, Биофайл: Научно-информационный журнал, <http://biofile.ru/bio/6334.html>.
- [13] Долженко, В. И. Фитосанитарные технологии возделывания зерновых культур, Агротехнический метод защиты растений от вредных микроорганизмов: материалы 4-й Междунар. науч.-практ. конф., Краснодар, 2007, С.13-15.
- [14] Назарова Л.Н., Т.П. Жохова Т.М. Защита семенных посевов озимой пшеницы от болезней в Центральном регионе РФ, Защита и карантин растений, 2013, № 5, С.54-56.
- [15] Пересыпкин В. Ф., Тютюрев С.Л., Баталова Т.С. Болезни зерновых культур при интенсивных технологиях возделывания, М.: Агропромиздат, 1991, 272с.
- [16] Санин С.С., Назарова А.Н. Фитосанитарная обстановка на посевах пшеницы в Российской Федерации (1991 - 2008 гг). Аналитический обзор, Защита и карантин растений, 2010, № 2, С.70-78.
- [17] Сорокин Н.С., Гринько А.В., Кузюба Т.И. Пестициды на озимой пшенице, Земледелие, 2009, №4, С.26-28.
- [18] Стамо П.Д., Кузнецова О.В. Поражение зерновых культур на Ставрополье нарастает, Защита и карантин растений, 2014, № 2, С. 27-30.
- [19] Ченкин А.Ф., Захаренко В.А., Гончаров Н.Р. Справочник агронома по защите растений, М.: Агропромиздат, 1990, 367с.
- [20] Шуляковская Л.Н., Ненадова Т.В., Павлова Л.Г. Амистар экстра – перспективный фунгицид для озимой пшеницы на Северном Кавказе, Защита и карантин растений, 2006, № 6, С.31-32.
- [21] Щербик А.А., Коваленко Е.Д. Отбор доноров устойчивости пшеницы к бурой ржавчине, Защита и карантин растений, 2011, № 2, С.45-46.
- [22] Боженко Е. Бурая ржавчина озимой пшеницы и меры борьбы с ней, <http://www.scienceforum.ru/2015/1302/16151>
- [23] Шаповалова О.Ю. Мониторинг популяции возбудителя бурой ржавчины пшеницы на Северном Кавказе, Микология и фитопатология, 2002, Т.36, Вып.5, С.77.
- [24] Павлюшин В.А. Устойчивые сорта – важнейший элемент в фитосанитарной оптимизации агроэкосистем, Научные материалы Первой Всероссийской конференции по иммунитету растений к болезням и вредителям, Санкт-Петербург, 2002, С.16.
- [25] Анпилогова Л.К., Волкова Г.В. Методы создания искусственных инфекционных фонов и оценки сортообразцов пшеницы на устойчивость к вредоносным болезням (фузариозу колоса, ржавчинам, мучнистой росе): Методические рекомендации, Краснодар, 2000, 28 с.
- [26] Волкова Г. В., Анпилогова Л.К. Оценка устойчивости сортов озимой пшеницы к комплексу вредоносных болезней, Материалы международной научно-практической конференции «Проблемы мобилизации, сохранения и изучения генофонда важнейших сельскохозяйственных культур для решения приоритетных задач селекции», Санкт-Петербург, 2001, С.239-240.
- [27] Тырышкин Л.Г., Зуев Е.В., Курбанова П.М., Колесова М.А., Устойчивость к листовой ржавчине известных источников резистентности яровой мягкой пшеницы, Защита растений и карантин, 2008, 6, С.39.
- [28] Singh R.P., Huerta-Espino J., Willam M. Genetics and breeding for durable resistance to leaf rust of wheat, Increasing Wheat Production in Central Asia through Asian Wheat Conf. Almaty, Kazakhstan, 2003, P.127-132.
- [29] Щербик А.А., Коваленко Е.Д. Отбор доноров устойчивости пшеницы к бурой ржавчине, Защита и карантин растений, 2011, № 2, С.45-46.
- [30] Волкова Г. В., Алексеева Т. П. Динамика генотипов в популяциях ржавчинных грибов под влиянием фунгицидов, Материалы 1-го съезда микологов России, Москва, 2002, С.159-162.

REFERENCES

- [1] Sagitov A.O., A.S. Kochorov Fitosanitarnyj monitoring i integrirovannaja zashhita pshenicoy ot vrednyh organizmov v Kazahstane, Teoreticheskij i nauchno-prakticheskij sel'skhozajstvennyj zhurnal A.: Agromeridian, 2006, №2(3), S. 126-136.

- [2] Hasenov S.S. Aktual'nye problemy zashhity i karantina rastenij v Kazahstane, Materialy mezhdunarodnoj konferencii, posvjashhennoj 90-letiju so dnja rozhdenija Zh.T.Dzhiembaeva «Sovremennye problemy zashhity i karantina rastenij», A.: Alejron, 2005, S.56-66.
- [3] Chumakov, A.E. Osnovnye metody fitopatologicheskikh issledovanij. / A.E. Chumakov, I.I. Minkevich, M.: Kolos, 1974, 189 s.
- [4] Metody monitoringa i prognoza razvitiya vrednyh organizmov, Moskva-Sankt-Peterburg: RASHN., 2002, 96 s.
- [5] Metodicheskie ukazaniya po monitoringu chislenosti vreditelej, sornyh rastenij i razvitiya boleznej sel'skohozjajstvennyh kul'tur. – A.: Foliant, 2004, 272 c.
- [6] Peterson R.F., Campbell A.B., Hannah A.E. A diagrammatic scale for estimating rust intensity on leaves and stems of cereals, 1948, Vol.26, P.496-500.
- [7] Konovalova N.E., Semenova L.P., Sorokina G.K. Metodicheskie rekomendacii po izucheniju rasovogo sostava vzbuditelej rzhavchiny hlebnih zlakov, M.: VASHNIL, 1977, 144 s.
- [8] Wan A.V., Chen X.M., He Z.H. Wheat stripe rust in China, Australian journal of Agricultural Research, 2007, V.58, P.605-619.
- [9] Ziyaev Z.M., Sharma R.C., Nazari K., Morgounov A.I., Amanov A.A. Improving wheat stripe rust resistance in Central Asia and Caucasus, Euphytica, 2010, N24, P.1-11.
- [10] Kabalkina N.A. Rezervy zashhity rastenij v SSSR i za rubezhom, Selekcija i semenovodstvo, 1990, №1, S.6-10.
- [11] Svodka o rasprostranении rzhavchiny pshenicy // Prodovol'stvennaja i sel'skohozjajstvennaja organizacija Obedinennyh Nacii – 2011, <http://www.fao.org/agriculture/crops/rust/stem..>
- [12] Rzhavchiny na pshenice, rzhi, ovse, jachmene, Biofajl: Nauchno-informacionnyj zhurnal, <http://biofile.ru/bio/6334.html>.
- [13] Dolzhenko, V. I. Fitosanitarnye tehnologii vzdelyvanija zernovyh kul'tur, Agrotehnicheskij metod zashhity rastenij ot vrednyh mikroorganizmov: materialy 4-j Mezhdunar. nauch.-prakt. konf., Krasnodar, 2007, S.13-15.
- [14] Nazarova L.N., T.P. Zhohova T.M. Zashhita semennyh posevov ozimoj pshenicy ot boleznej v Central'nom regione RF, Zashhita i karantin rastenij, 2013, № 5, S.54-56.
- [15] Peresypkin V. F., Tjuterev S.L., Batalova T.S. Bolezni zernovyh kul'tur pri intensivnyh tehnologijah vzdelyvanija, M.: Agropromizdat, 1991, 272s.
- [16] Sanin S.S., Nazarova A.N. Fitosanitarnaja obstanovka na posevah pshenicy v Rossijskoj Federacii (1991 - 2008 gg). Analiticheskij obzor, Zashhita i karantin rastenij, 2010, № 2, S.70-78.
- [17] Sorokin N.S., Grin'ko A.V., Kuzjuba T.I. Pesticidy na ozimoj pshenice, Zemledelie, 2009, №4, S.26-28.
- [18] Stamo P.D., Kuznecova O.V. Porazhenie zernovyh kul'tur na Stavropol'e narastaet, Zashhita i karantin rastenij, 2014, № 2, S. 27-30.
- [19] Chenkin A.F., Zaharenko V.A., Goncharov N.R. Spravochnik agronoma po zashhite rastenij, M.: Agropromizdat, 1990, 367s.
- [20] Shuljakovskaja L.N., Nenadova T.V., Pavlova L.G. Amistar jekstra – perspektivnyj fungicid dlja ozimoj pshenicy na Severnom Kavkaze, Zashhita i karantin rastenij, 2006, № 6, S.31-32.
- [21] Shherbik A.A., Kovalenko E.D. Otkor donorov ustojchivosti pshenicy k buroj rzhavchine, Zashhita i karantin rastenij, 2011, № 2, S.45-46.
- [22] Bozhenko E. Buraja rzhavchina ozimoj pshenicy i mery bor'by s nej, <http://www.scienceforum.ru/2015/1302/16151>
- [23] Shapovalova O.Ju. Monitoring populjacji vzbuditelja buroj rzhavchiny pshenicy na Severnom Kavkaze, Mikologija i fitopatologija, 2002, T.36, Vyp.5, S.77.
- [24] Pavljushin V.A. Ustojchivye sorta – vazhnejšij jelement v fitosanitarnoj optimizacii agrojekosistem, Nauchnye materialy Pervoj Vserossijskoj konferencii po immunitetu rastenij k boleznyam i vrediteljam, Sankt-Peterburg, 2002, S.16.
- [25] Anpilogova L.K., Volkova G.V. Metody sozdaniya iskusstvennyh infekcionnyh fonov i ocenki sortoobrazcov pshenicy na ustojchivost' k vredonosnym boleznyam (fuzariozu kolosa, rzhavchinam, muchnistoj rose): Metodicheskie rekomendacii, Krasnodar, 2000, 28 s.
- [26] Volkova G. V., Anpilogova L.K. Ocenka ustojchivosti sortov ozimoj pshenicy k kompleksu vredonosnyh boleznej, Materialy mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoi konferencii «Problemy mobilizacii, sohraneniya i izuchenija genofonda vazhnejših sel'skohozjajstvennyh kul'tur dlja reshenija prioritnyh zadach selekcii», Sankt-Peterburg, 2001, S.239-240.
- [27] Tyryshkin L.G., Zuev E.V., Kurbanova P.M., Kolesova M.A., Ustojchivost' k listovoj rzhavchine izvestnyh istochnikov rezistentnosti jarovoj mjagkoj pshenicy, Zashhita rastenij i karantin, 2008, 6, S.39.
- [28] Singh R.P., Huerta-Espino J., Willam M. Genetics and breeding for durable resistance to leaf rust of wheat, Increasing Wheat Production in Central Asia through Asian Wheat Conf. Almaty, Kazahstan, 2003, P.127-132.
- [29] Shherbik A.A., Kovalenko E.D. Otkor donorov ustojchivosti pshenicy k buroj rzhavchine, Zashhita i karantin rastenij, 2011, № 2, S.45-46.
- [30] Volkova G. V., Alekseeva T. P. Dinamika genotipov v populjacijah rzhavchinnyh gribov pod vlijaniem fungicidov, Materialy 1-go sezda mikologov Rossii, Moskva, 2002, S.159-162.

УДК 633.11:582.285.2

Мониторинг развития листовой ржавчины пшеницы (*Puccinia recondita f. sp. tritici* Rob. ex. Desm) в условиях юго-востока Казахстана

Шапалов Ш.К.¹, Тилеубаева Ж.С.², Курманбаева М.С.³, Хидиров К.Р.⁴, Дубекова С.Б.⁵, Босак В.Н.⁶,
Звягинцев В.Б.⁷, Абуова А.А.⁸, Калыбекова Н.И.⁹, Жунусова А.С.¹⁰.

shermahan_1984@mail.ru

Казахский Национальный Аграрный Университет^{1,4,10}, Казахский государственный женский педагогический университет², Казахский национальный университет им. аль-Фараби³, Казахский научно-исследовательский институт земледелия и растениеводства⁵, г. Алматы, Белорусский государственный технологический университет^{6,7}, (Республика Беларусь) г. Минск, Южно-Казахстанский государственный университет им. М.Ауезова^{8,9} г. Шымкент.

Ключевые слова: листовая ржавчина пшеницы, мониторинг, эпифитотия, урожай, защита растений.

Аннотация. Листовая (*Puccinia recondita f. sp. tritici* Rob. ex. Desm) ржавчина пшеницы поражают все надземные части зерновых культур: листья, влагалища, стебель, колосья, где она развивается на чешуйках, осях, иногда даже на зерне. Она нарушает водный режим растений, увеличивая транспирацию, вызывая снижение фотосинтетической активности листьев и нарушает процессы метаболизма в растениях, что приводит к уменьшению роста и запаздыванию фазы колошения. При этом резко снижается засухоустойчивость растений. Корневая система развивается слабо, плохо подает воду. Из-за нарушения функционального состояния устьиц усиливается транспирация и увеличивается физическое испарение воды через прорывы эпидермиса, вызываемые пустулами гриба. Вследствие этого расход воды на единицу сухого вещества резко возрастает. Сильное поражение бурой листовой ржавчиной приводит к преждевременному созреванию посевов и значительному недобору урожая, особенно при недостатке почвенной влаги.

В Казахстане ежегодные потери урожая от бурой ржавчины составляют 5-15%, а в годы эпифитотий – 45-70%. Для получения максимальной отдачи от затрат на защиту растений требуется четкая организация фитосанитарного контроля за состоянием посевов и проведения обработок в соответствии с прогнозом развития вредных организмов. В последние годы фитосанитарная ситуация на посевах зерновых культур стала ухудшаться. В годы эпифитотии листовой ржавчины наблюдается полная гибель посевов.

В статье дана оценка развития и распространения листовой ржавчины на посевах зерновых культур селекции поливного и богарного направления.

Поступила 25.11.2015 г.

Правила оформления статьи для публикации в журнале смотреть на сайте:

[www:nauka-nanrk.kz](http://www.nauka-nanrk.kz)

<http://www.biological-medical.kz/index.php/ru/>

Редактор *М. С. Ахметова*

Верстка на компьютере *Д. Н. Калкабековой*

Подписано в печать 12.11.2015.

Формат 60x881/8. Бумага офсетная. Печать – ризограф.

11,6 п.л. Тираж 300. Заказ 6.